

EĞİTİMDE OKUL-ENDÜSTRİ İŞBİRLİĞİ

Abdulkadir KOŞAN¹

Özet : Turizmi de içine alan Mesleki Eğitimde darboğazlar yaşanmaktadır. Problemlerin aşılmasında konunun geniş kesimlerde tartışılması ve bir konsensüse varılması gerekmektedir. Mesleki eğitimin endüstri ile işbirliği halinde yürütülmesi ortak kanaat olmakla beraber kontrol ve organizasyonunun henüz sağlanmadığı gözlenmektedir.

2002-2003 öğretim yılında ilk uygulaması yapılan METEP Projesi bu konudaki problemleri aşmaya yönelik çalışmaların önemli bir aşaması olarak görülmektedir.

1.Giriş

Günümüzde mesleki eğitim ifadesinden bir meslekle ilgili ve meslek içinde insanın bütün eğitimi anlaşılmaktadır. Mesleki eğitim artık meslek kazanma eğitimi yanında ferdin iş dünyasına sosyal entegrasyonu ve kişiliğini geliştirmeyi de kapsar hale gelmiştir.

Mesleki Eğitim Kavramı bazen üst bir kavram olarak da kullanılmaktadır (mesleki öğretim,meslek okulu,meslek edindirme uygulamaları vb.).

Kalkınma gayretleri içinde bulunan Ülkemizin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri eğitilmiş eleman sorunudur. Türkiye, bugün genel bir eğitim ve staj programı çerçevesinde insan kaynaklarına yatırım yapılmadan geniş ekonomik hedeflere ulaşamayacağının bilinci içindedir.

Bu durum ekonomik kalkınma planlarında "Mesleki teknik eğitime öncelik verilmesi temel ilkedir." ifadeleriyle yer almıştır (DPT:1989,354;1996,29;2000,98). Hükümetlerin,eğitime dayalı meslek elemanı yetiştirmenin Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir faktör olduğunu kabullenerek,sistematik bir insan kaynakları geliştirme modelleri yaratmaya yönelik eğitim/staj programları açma çabasında olduğu gözlenmektedir. Bu

---

¹ Yrd.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, Erzurum MYO Turizm Programı

programlardan biri olarak Meslek Yüksekokulları yapısında iki yıl süreli ön lisans düzeyinde teknik eğitim/staj programları hazırlanmış ve mezunlarına 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu 3.maddesi i bendinde "ara eleman" kimliği verilen bu okullardan hemen tüm sektörlerde hizmet verme gayretine gidilmiştir.

Sanayinin gereksinim duyduğu standartlarda bir eğitim gerçekleştirebilmek için, bu okullardaki laboratuvar ve atölyelerin sanayinin uyguladığı teknolojiye uygun olarak donatılmış olmaları gerekmektedir. Ancak, meslek yüksekokullarında, maliyeti yüksek olan bu donanımların eksik olduğu bilinmekte, hatta bunların büyük bir bölümü, kendilerine alt yapı teşkil eden mesleki ve teknik liselerden tesis, araç ve gereç bakımından daha düşük düzeyde bulunmaktadır.

Mesleki ve teknik eğitimde, ortaöğretim ile yükseköğretim arasında bugüne kadar kurulamamış olan ilişkiyi kurmak, her iki düzeydeki eğitim kurumlarında mevcut olan fiziki kapasite ile öğretmen ve öğretim elemanı kapasitesini ortak kullanmak suretiyle ek kapasiteler yaratmak, mesleki ve teknik eğitimi teşvik etmek için mesleki ve teknik liselerden MYO'larına sınavsız geçişleri sağlamak amaçları ile, program bütünlüğü içinde irtibatlandırılmış lise ve meslek yüksekokullarından oluşan, Mesleki ve Teknik Eğitim Bölgeleri (METEB) kurulmasını, bu bölgeler içinde faaliyet gösteren sınıai, zirai ve ticari kuruluşların imkanlarını da eğitime açmalarını öngören 4702 sayılı yasa MEB ile birlikte hazırlanmıştır.2001 yılında çıkarılan bu yasa ile 2002-2003 öğretim yılından itibaren Meslek Liselerinden mezun olan öğrenciler sınavsız Meslek Yüksekokullarına girmektedirler.Şüphesiz bu aşamada kantite yönüyle ek kapasite yaratılarak bir gelişme sağlandığı söylenebilir.

15. Milli Eğitim Şurası'nda görüşülüp karara bağlanan ve 16. Şura'da teyit edilen METEB projesinde, sekiz yıllık kesintisiz eğitimi bitiren öğrenciler, MEB tarafından bir yıllık yönlendirme eğitimine tabi tutulacak ve bunun

sonunda kendilerine iki seçenek sunulacaktır. Bunlardan birincisi Genel Lise seçeneđi, diđeri de Mesleki ve Teknik Eğitim seçeneđidir.

Proje kapsamında geliştirilen müfredatlarla; meslek alanında endüstrinin istediği bilgi ve beceriye sahip, çalıştığı işyerlerinde insanlarla kolay diyalog kurabilen, bir yabancı dili temel seviyede bilen, bilgisayar kullanabilen, sosyal, kültürel etkinliklere doğrudan ve dolaylı katkı sağlayabilen ara insan gücünün yetiştirilmesinin hedeflendiği ifade edilmektedir.

II. Geleneksel Mesleki Öğretimden Bilime Yönelik Mesleki Eğitim

Eğitim bilimleri uzun süreler mesleki eğitim ve öğretimi bilgi objesinden dikkate almamıştır. Bu nedenle mesleki pedagoji hususu da göz ardı edilmiştir. Gerçekte oldukça kapsamlı bir bilim dalı olan mesleki pedagoji konusu yaklaşık 1900'lü yıllarda ticaret ve işletme öğretimini vermek üzere ortaya çıkmıştır. Modern meslek pedagojisi ağırlıklı olarak meslek eğitiminin ve meslek hayatının araştırması ile uğraşmakta ve uygun eğitim faaliyetleri, düzenlemeleri ile meslek kazandıran önlemlerin gerçek başarısı arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı denemektedir.

Öğretim Kurumları yönetmelik ve kuruluş amaçları içerisinde mesleki eğitim esaslarını açıklayarak içeriklerini ve hedeflerini ortaya koymak suretiyle onların teknik, ekonomik ve toplumsal gelişmelere uygunluğunu hazırlamak gelmektedir.

Mesleki eğitimin bu yoğun bilimsel yönelimi eğitim politikacılarının gayretleri ile işbirliğinde görülebilir ve eğitimin oluşumunu toplam olarak bilimselleştirmek gayretleri içinde yorumlanabilir. Bilimsellikten uzak ve gerçekleştirilemeyen uygulama noksanlıkları şüphesiz istihdam ve eğitim politikalarına yansiyarak uyum problemlerini ortaya çıkaracaktır (Paulik:1994:29).

III. Yükseköğretimde Mesleki Eğitim

Akademik eğitimden uzun süreler haklı olarak sosyal bilimler anlaşılmış fen, teknik, ekonomi ve bilhassa mesleki eğitim bu elit sahanın dışında kalmıştır. Bu güne kadar ki kantitatif gelişmeler bu tek yönlülüğü açıkça ifade eder haldedir.

1990'lı yıllarda Yüksekokul mezunlarının sayısı her yıl için 200.000 'lere ulaşırken bu oran geçmiş yıllarda oldukça düşüktür. Örneğin 1952 – 1953 yılında tekniker okullunda öğrenci sayısı 197, 1971-1972 yılında yüksek tekniker okulunda öğrenci sayısı ise 213'dür.

Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre ülkemizdeki 1999 yılı yükseköğretim çağ nüfusu 5.063.000'dir. Buna göre, ülkemizde yükseköğretimdeki toplam okullaşma oranı % 27,7; örgün öğretimdeki okullaşma oranı ise % 17,9'dur. 1998'deki okullaşma oranları, toplam yükseköğretimde % 26,7, örgün öğretimde % 16,9 idi.

1999-2000 döneminde, iki yıllık meslek yüksekokullarının örgün öğretimdeki payı % 23,6, toplam içindeki payı ise % 15,3'tür. Ülkemizde meslek yüksekokullarına benzer kısa süreli yükseköğretim kurumlarının, gelişmiş ülkelerin yükseköğretim sistemleri içerisindeki payı ise % 30'un üzerindedir.

Aynı dönemde, üniversitelere bağlı 491 fakülte ile 161 yüksekokulda yürütülen lisans düzeyindeki örgün öğretim programlarına kayıtlı öğrencilerin öğretim alanlarına göre dağılımı Tablo 1'de, 394 meslek yüksekokulunda yürütülen ön lisans düzeyindeki örgün öğretim programlarına kayıtlı öğrencilerin öğretim alanlarına göre dağılımı ise Tablo 2'de gösterilmiştir(YÖK :2001,8-18).

Tablo 1 : Öğretim alanlarına göre lisans düzeyindeki öğrenci sayıları.

Öğretim Alanı	Sayı	Yüzde
Dil ve Edebiyat	31.547	4,5
Matematik ve Fen Bilimleri	66.897	9,5
Sağlık Bilimleri	66.593	9,4
Sosyal Bilimler	81.134	11,5
Uygulamalı Sosyal Bilimler	303.708	43,0
Teknik Bilimler	117.652	16,7
Ziraat ve Ormancılık	27.470	3,9
Sanat	10.920	1,5
TOPLAM	705.921	100,0

Kaynak: YÖK Faaliyet Raporu Kasım 2001.

Tablo 2 : Öğretim alanlarına göre ön lisans düzeyindeki öğrenci sayıları.

Öğretim Alanı	Sayı	Yüzde
Dil ve Edebiyat	102	–
Matematik ve Fen Bilimleri	30	–
Sosyal Bilimler	574	0,3
Uygulamalı Sosyal Bilimler	87.195	40,0
Sağlık Bilimleri	10.868	5,0
Teknik Bilimler	99.820	45,8
Ziraat ve Ormancılık	12.405	5,7
Sanat	6.764	3,1
TOPLAM	217.758	100,0

Kaynak: YÖK Faaliyet Raporu Kasım 2001.

1998-1999 eğitim-öğretim yılında üniversitelerimizden mezun olan öğrenci sayılarının dağılımı Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3 : Yükseköğretim kurumlarından 1998-1999 eğitim-öğretim yılında mezun olan öğrenci sayıları.

	Mezun Öğrenci	
	Sayı	Yüzde
Fakülteler	105.198	53,0
Yüksekokullar	6.959	3,5
Meslek Yüksekokulları	53.727	27,0
Açıköğretim	32.770	16,5
TOPLAM	198.654	100,0

Kaynak: YÖK Faaliyet Raporu Kasım 2001.

1983-1995 döneminde özellikle meslek eğitimi ağırlıklı olan dört yıllık yüksekokullarda kayıtlı lisans düzeyindeki öğrenci sayısı 13.231’den 21.382’ye, iki yıllık meslek yüksekokullarında kayıtlı ön lisans düzeyindeki öğrenci sayısı 34.560’dan 125.878’e yükselmiştir. (YÖK: 1996.8)

2000 yılına göre bu oranlar gittikçe artmış ön lisans düzeyinde kayıtlı öğrenci sayısı 217.758’e, lisans düzeyinde mesleki eğitime dayalı öğretim gören öğrenci sayısı ise 459.750’ye yükselmiştir (Tablo 1-2).

Genel anlamda eğitim, bireyin davranışlarını istenilen yönde geliştirme sürecidir (Ertürk:1979:12). Eğitimin amacı, toplumu meydana getiren bireylerin, birlikte ve uyumlu yaşamaları için gerekli olan ortak davranışları kazandırmaktır.

Yükseköğretim Kurumları, çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir düzen içinde milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacıyla; orta öğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim – öğretim, bilimsel araştırma ve danışmanlık yapmak üzere kurulmuştur.

2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, yükseköğretim kurumlarının amaçlarını, ilkelerini ve görevlerini ayrıntılı olarak düzenlemekte ve bu konu kanununun 5/d maddesiyle "Eğitim-öğretim plan ve programları, bilimsel ve teknolojik esaslara, ülke ve yöre ihtiyaçlarına göre kısa ve uzun vadeli olarak hazırlanıp sürekli geliştirilir" ilkesi ile ifade edilmektedir.

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı gibi mesleki teknik eğitim, istihdam imkanı olan iş alanlarına nitelikli ve yeter sayıda insan gücü yetiştirmeyi hedeflemektedir.

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 14. maddesinde "Milli eğitimin gelişmesi; iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma hedeflerine uygun olarak eğitim-insan gücü-istihdam ilişkisi dikkate alınmak suretiyle, sanayileşme ve tarımda modernleşmede gerekli teknolojik gelişmeyi sağlayacak mesleki ve teknik eğitime ağırlık verilecek biçimde planlanır ve gerçekleştirilir. Mesleklerin kademeleri ve her kademesinin unvan, yetki ve sorumlulukları kanunla tespit edilir ve her derece ve türdeki örgün ve yaygın mesleki eğitim kurumlarının kuruluş ve programları bu kademelere uygun olarak düzenlenir" hükmüne yer verilmiştir.

Diğer taraftan toplumlarda ve toplumlar arasındaki yeni gelişmeler, yeni programlar, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki kaydedilen aşamalar, eğitim sisteminde de şüphesiz yeni arayışları zorunlu hale getirmiştir.

Bu nedenle eğitim kurumları, yeni bir yaklaşımla "Toplam Kalite" anlayışını benimsemişler, sürekli gelişme olarak ifade edebileceğimiz "tam öğrenme" ye yönelmişlerdir

Modern düşüncenin gereği olan bilgiye ulaşma ve onu kullanma becerisini verebilecek bir eğitim sistemi artık kaçınılmaz olmuş, ekonomik çevrede verimli ve yararlı olmanın eğitimde toplam kaliteyle sağlanabileceği bilincine ulaşılmıştır (Freyer: 1999:678).

IV. Eğitimin Planlaması ve Uygulanması

Eğitim alanında, eğitim programı, öğretim programı ve ders programı kavramları kullanılmaktadır. Genel çizgileriyle eğitim, bireyin içinde yaşadığı toplumda davranış biçimleri kazandığı süreçler toplamıdır. Eğitim kavramı bu kadar geniş olduğu için eğitim programı da böyle geniş bir alanı içine almaktadır. Öğretim programı da, eğitim programı içinde yer alan ve öğrenme öğretme süreçleri ile ilgili tüm etkinlikleri kapsar(Varış, 1988: 19).

Eğitimin hedefi gerek günlük hayat gerekse meslekte kaliteye ulaşmaktır. Eğitim, “bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” olarak tanımlanmaktadır (Ertürk ,1979:12).

Eğitim bireylere bilgi ve beceri kazandırmanın ötesinde,toplumun yaşamasını ve kalkınmasını devam ettirebilecek ölçüde ve nitelikte değer üretmek,mevcut değerlerin dağılmasını önlemek,yeni ve eski değerleri bağdaştırmak sorumluluğu taşır;bu değerler,öğrencilerin davranışlarını ve dilek düzeylerini yine eğitim yoluyla etkilerler(Varış, 1991:5).

Eğitimin içeriğini;bilgiler,beceriler ustalıklar ile mesleki faaliyetler ve mesleki ilerlemeyi en ideal şekilde ortaya koyan davranış tarzları oluşturmaktadır.

İşyerlerindeki meslek eğitimi yoluyla, öğrencilerin işe ya da üretime daha iyi hazırlanmış olmaları beklenmektedir. Ancak, belirtilen yasa ile, örgün meslek eğitimi konusunda belirli alanlara göre eğitim almaya başlamış, bir anlamda da yönlendirilmiş meslek lisesi öğrencilerinden hareket edilmekte, ekonominin gereksinme duyduğu alanlarda yetiştirmenin yoğunlaştırılması gereği ön plana çıkmamaktadır. Bilindiği gibi, mesleki ve teknik eğitim, ekonominin gereksinme duyduğu nitelikli insan gücünü yetiştirme görevini üstlenmiştir. Bu bağlamda, önemli görev, işgücü piyasası verilerini dikkate alması gereken eğitim planlaması sürecine düşmektedir. Mesleki eğitim planlaması, ekonominin gereksinme duyduğu becerili işgücü için mesleki eğitim sisteminin yardımını sağlama yanında, özürlü olan, düşük ekonomik

gelir gruplarında olan kişilerin istihdamının arttırılması ve cinsiyet kalıp yargılarını azaltma yönünde de işleve sahip olmalıdır (Aksoy ,2003).

Dar anlamda eğitimin hedefi eğitim düzenlemesinde yatmaktadır.

Mesleki açıdan eğitimcilerin geliştirilmesi eğitimcinin uzmanlığına dayanmakla beraber bu yeterli bir özellik değildir. Eğitici sadece "iş ve meslek" te bir otorite olmamalı aynı zamanda iyi bir pedagoğ da olmak durumundadır. Bu nedenle eğitimcilerden meslek ve iş pedagojisine hakim olmaları da önemle beklenmektedir (Schirmer,1993:93-99).

Eğitici eğitimin içeriğini bilmeli, öğrenim hedeflerini (amaçlarını) tespit ve organize etmeli ve eğitimin bütününde rol oynayan kurum, kişi, organizasyonlarla işbirliğini başarılı bir şekilde yürütebilmelidir. Bu nedenle eğitici için gerekli olan öğrenim sürecine, öğretim metotlarına ve eğitim araçlarına hakimiyeti yanında öğretim ve yönetim araçlarını etkili kullanma ve eğitilenleri isabetli değerlendirme donanımı sergilemelidir.

Yeni işler, geleneksel işgücünün teknik bilgi ve becerisine ihtiyaç duymamaktadır. Bu yüzden işgücüne verilecek eğitim de ezbere dayalı ve fiziksel olmanın ötesinde, zihinsel ve öğrenmeyi öğretmeye dayalı olmalıdır. Mesleki eğitimden beklenen pazarın değişen yapısına ve teknolojik değişikliklere kolayca cevap verebilecek ve uyum içinde çalışabilecek, daha yüksek bilgi düzeyine sahip, sürekli öğrenen ve daha fazla sorumluluk alan işgücüdür (Kutal ve Büyüksu, 1996: 169) .

Ekonomik işbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) de meslek eğitiminde üç temel model tanımlamaktadır: Bunlar, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İsveç vb. ülkelerde uygulanan, 18 yaşına kadar tam zamanlı örgün eğitimin ağırlıklı olduğu okul modeli; Almanya ve Fransa'da ağırlıklı olarak uygulanan okulda verilen genel eğitimle işe dayalı çıraklık eğitimi sisteminin birlikte uygulandığı ikili (dual) model ya da işbirliği (Corporatist) modeli; İngiltere'de uygulanan önceki modellerin bazı öğelerinin bulunduğu karma modeldir. Ancak Greinert, karma modelin diğer modellerden alınan bir yapı olduğunu ayrı bir mesleki eğitim modeli olarak ele alınamayacağını

savunmaktadır. Buna göre, mesleki eğitim modelleri bürokratik, piyasa ve işbirliği modeli olarak ele alınmalıdır(Aksoy ,2003).

Eğitimin, ekonomik gelişmeye katkısını somut değerlerle ispatlamaya çalışan değişik araştırmalar vardır. Örneğin, Edward Denison , The Sources of Economic Growth in the United States adlı araştırmasında 1929 ile 1957 yılları arasındaki ulusal gelirdeki kişi başına düşen artışın yüzde 21 'inin işgücünün eğitime bağlı olduğunu buldu. Ulusal gelirdeki artışın diğer yüzde 36 'sı da bilginin gelişmesine bağlı olarak saptandı, ki bu da eğitim alanındaki gelişmelerle yakından ilgilidir. Hector Correa da eğitimin, ekonomik gelişmenin en önemli göstergesi olan GSMH'ya olan katkısını ispatlamaya çalıştı. Correa, A.B.D.de 1909-1949 yılları arasında GSMH'daki artışın % 5.3 'unu işgücünün eğitim düzeyindeki artışa bağlamıştır. Beşeri Sermaye Kuramının öncülerinden Shultz da, eğitim ve ekonomi arasındaki ilişkiler konusunda benzer sonuca varır ve eğitime yapılan yatırımın fiziksel sermayeye yapılandan 3.5 kat daha etkili olduğunu öne sürer. Ancak eğitim ve ekonomik kalkınma arasındaki neden sonuç ilişkisi başka bir açıdan da değerlendirilebilir. Nitekim bazı otoriteler eğitimin gelişmesini ve yaygınlaşmasını modern endüstriyel üretim sisteminin duyduğu talebe referans göstererek açıklar. Bunlara göre, ekonomi büyüdükçe eğitim için duyulan talep artar. Ekonomik gelişmenin yanında siyasal ve sosyal modernizasyon da eğitimsel gelişmeyi yükseltir . Bu durumda, eğitimdeki gelişme ekonomik gelişme için neden olmaktan çok bir sonuçtur . Nitekim yüksek gelirli ülkelerin daha yüksek eğitim oranına sahip olduğu bir gerçektir. Bu durum gelişmiş ülkelerin yüksek refah seviyelerinin bir sonucu olarak finansal açıdan daha fazla eğitim sağlayabilme imkanlarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Kısaca, eğitim kalkınma için temel etkenlerden birisi olarak kabul edilirken diğer taraftan eğitimdeki gelişme ulusal kalkınma düzeyindeki yükselmenin sağladığı bir sonuç olarak da görülebilir(Erdoğan,2003:2) .

Pek çok ülkede nitelikli işgücü sağlayan bir süreç olarak mesleki teknik eğitimin geliştirilmesi yönünde planlama çalışmaları yapılmıştır. Kalkınma

planları, ortaöğretim düzeyinde genellikle mesleki eğitim okullarının geliştirilmesine öncelik vermişse de, birçok ülkede olduğu gibi genel öğretim öğrenci sayıları daha yüksek düzeyde artış göstermiştir. Debeauvais, bunun nedenleri arasında iki etkeni önemli görmektedir: a) Eğitim planlamasında nitel etkenlerin yeterince dikkate alınmaması, b) Planlamanın uygulanan ve uygulanması gereken yönetsel girişimlerden çok hedefler ve maliyetlere bağlı kalarak tahminlere daha fazla önem vermesi.(Aksoy,2003).

A. Okuldaki Mesleki Eğitim

Nitelikli insan gücü yetiştirilmesi, her ülkenin kendi ekonomik, toplumsal, kültürel koşullarına uygun bir biçimde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Genel olarak, işe yönelik nitelik kazandırmayı amaçlayan mesleki eğitim, orta ve yüksek öğretimde yapılan örgün meslek eğitimi, işyerlerinde çeşitli biçimlerde uygulanan çıraklık, insan gücü geliştirme projeleri, işbaşı eğitimi, okul ve işyerlerinin işbirliğine dayalı ikili eğitim, özel mesleki eğitim kurumları , yaygın mesleki eğitim çerçevesinde ele alınabilmektedir. Bu kurumlar ve yönetimler yoluyla nitelikli insan gücü arzı gerçekleştirilmektedir.

Meslek eğitimi, geniş bir sınıflama içinde ele alındığında "çıraklık eğitimine dayalı", "okula dayalı" ve "hem okula hem işletmeye dayalı, ikili" sistem şeklinde düşünülmektedir (Başka bir betimlemede mesleki eğitim modelleri, Bürokratik Model (Okul Modeli), Piyasa Modeli, Devlet Kontrollü Piyasa Modeli (İşbirliği Modeli, İkili Model) adlarıyla da belirtilmektedir .Bu tür bir sınıflamada devletin eğitim içindeki rolü ölçüt olarak kabul edilmektedir(Aksoy:2003).

Okulun kuvvetli tarafı işletmeleri aşan ve işletme dışı ilişkilere açıklık kazandırmak, işletmenin tek yönlü tarafgirliğini çözmek,daha fazla deneyimin mukayesesini yapmak gibi imkanlardan ileri gelmektedir. Böylece objektif bir yapıyı okul eğitimi sağlayabilecektir.

Bir başka yönden meslek okullarında sadece okula dayalı eğitimin sakıncaları şöyle sıralanabilir;

-Okulda işletmeyle ilgili çalışma dünyasının izah ve canlandırılmasına (demonstrasyonuna) ait imkanlar oldukça sınırlıdır. Özellikle ticari hüneler ve kabiliyetler sırf okul ortamındaki testlerle çok zor geliştirilebilmektedir. Bilhassa hizmetler sektöründeki öğrencinin bu tür yeteneğini sergilemesi ve test edilmesi ancak iş başında daha objektif olarak kavranabilmektedir.

-Öğretim elemanlarının pratik yapmadan kendilerini yenilemeleri oldukça zor görünmektedir. Meslekten gelme eğitimciler bir kaç yıl sonra genellikle pratiğe-(uygulamaya) olan ilişkilerini kaybetmektedirler.

-Okullardaki öğretim programları genellikle ekonomi ve teknikteki değişikliklere anında ayak uyduramadığı için bir gecikme olmaktadır.

B. İşletmelerdeki Eğitim

İşletmedeki mesleki eğitim ile ilgili uygulamalarda tartışmasız önemli yararlar tespit edilmektedir.

- İşletme en ideal öğretim araçlarına sahiptir. Özellikle gözlemlenme bulunma ön planda gelmekte ,bir başka ifadeyle "gerçeklik" işletmenin sahip olduğu en önemli araç olmaktadır.
- Hayat için vazgeçilmez sosyal davranış tarzlarını işletme topluluğu içinde fert daha iyi öğrenebilmektedir.
- Anlamlı pratik eğitim çalışması, başarıya zevkini kazandırmakta ve buna bağlı olarak da motivasyonu sağlamaktadır.
- İşletmeler genellikle teknik ve ticari gelişmenin en son ve yeni durumuna daha çabuk ulaşabilmektedirler.

C. Okul Endüstri İşbirliği

Mesleki eğitimde okul ve işletmenin müşterek hedeflere işbirliği oluşumunu endüstriye dayalı eğitim olarak anlayabiliriz. Müşterek hedefler bilgi, beceri ve ustalık-uzmanlık kazandırmayı ifade eder. Sistemin üstünlüğü,

kamunun yetersiz seviyede sunduğu araçların karşısında endüstrinin yüksek orandaki yeterli kaynak sunmasından ileri gelmektedir.

Bu bağlamda eğitim, artık sadece eğitim kurumlarının görevi olmaktan çıkmıştır. Teknolojik gelişmeler, sürekli yeniden mesleki eğitimi zorunlu kılmakta ve eğitim kurumlarıyla işletmeler arasında işbirliğinin de önemini arttırmaktadır. Okul eğitiminin devamında, yaşamı boyunca sürekli eğitim alan, kendi kendini geliştiren insan, yeni teknolojileri kullanmanın yanında, yeni teknolojilerin yaratılması ve geliştirilmesinde de en önemli kaynağı oluşturmaktadır(Güleç:1996: 9-10).

Gerçek iş dünyasına yakınlık, titiz bir eğitim,takım çalışması, inisiyatif kullanma, bağımsızlık sorumluluk taşıma gibi hususlar bu kaynaklar içinde sayılabilir. Sistem, organizasyon ve uygulama şekli beklenen faydayı vermede oldukça etkin olmaktadır. Ancak okul ve işyeri uygulamalarındaki eksik koordinasyon nedeniyle bu sistemin çalışmasını ve dolayısıyla beklenen etkiyi yapmasına engel olacaktır. Blok halindeki uygulamaların öğrencinin öğrenim kapasitesini yükselterek artırdığı da ayrı bir konudur. Bu sürenin olabildiğince uzun tutulması ve işbirliği zorunlu haldedir. İşletme ve okul arasındaki koordinasyon ve senkronizasyon otomatik olarak öğrencinin yeterli hale gelmesini sağlamaktadır.

İşletmenin pratiği artırıcı bilgi ve beceriyi geliştirme yönündeki faaliyetlerine karşılık, okul birincil olarak teorik anlamda mesleki öğretim hedeflerine yönelmelidir. Modern anlamda meslek okullarında uygulama laboratuvar ve atölyeleri her zaman kurmak mümkün ve esasen verimli de olmamaktadır. Keza işletmelerde de teorik yönlü eğitim çok anlamlı görülmemektedir.

D. İşletme ve Eğitim Kurumu Arasındaki Koordinasyon Problemi

Endüstri ve eğitim kurumları arasındaki ilişkilerde bilhassa şu tespitler ortaya çıkmaktadır;

- Bugün işletmelerdeki eğitim bölümleri üretim seyrine yöneliktir. Okullardaki mesleki materyaller ise bunun aksine pedagojik düzenlemelere yöneliktir.
- Eğitim programlarında tam bir benzerlik yoktur. Müfredatlarda büyük farklılıklara rastlanılmaktadır. İçerik olarak bir uyumun olmayışı bir eksiklik olarak düşünülmekte ve bu durumda uzun süre devam edeceğe benzemektedir.
- Okul ve endüstri işbirliğinin iyi yürüdüğünden bahsetmek oldukça zordur. Pozitif sonuçlara ulaşmada işbirliği kaçınılmaz haldedir. Özellikle sezonu dikkate alan staj ve uygulamalara yasal çerçeveye kazandırarak bir uyum içerisinde işbirliğinin gerek sektör gerekse öğrenim görenler açısından büyük yararlar sağlayacağı düşünülmektedir.

V. Mesleki Eğitime Ekonomik Sistemin Etkileri

Mesleki eğitim ve ekonomik sistem arasında doğrudan bir ilişki ilk bakışta belki pek anlamlı gelmemektedir. Ancak toplumsal ve ekonomik gelişmeyle eğitim sistemi arasında mutlaka bir ilişki bulunmaktadır.

1960'lara kadar temel bir hak olarak görülen eğitim, bu tarihten itibaren ekonomik gelişme ile doğrudan ilişkili bir kavram olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, eğitim sektörü için yapılan harcamalara ekonomik büyüme ile bir ilişki atfeden ekonomik modeller geliştirilmiştir (Türkmen,2002,26). Mesleki eğitim ve ekonomik sistemin ilişkisi eğitim ile istihdam arasındaki zorunlu önem ve ilişkiyi kaynaklanmaktadır. Günümüzde artık sosyo politik ve etik idealler ve ekonomik amaçlar birbirine geçmiş haldedirler.

Eğitim, toplumsal bir süreç olduğuna ve toplumsal yaşamın ekonomik boyutu da olduğuna göre, eğitim sürecinin ekonomik amaçlarının da bulunması kaçınılmaz bir olgudur. Eğitimin ekonomik amaçlara dönük en çok görülebilen

yönü, işgücü verimliliği artışına olan etkisidir. Eğitim bu yöndeki bir etki ile üretim sistemine, toplumsal anlamda da kalkınmaya katkıda bulunmaktadır.

Bilindiği gibi, mesleki ve teknik eğitim, ekonominin gereksinme duyduğu nitelikli insan gücünü yetiştirme görevini üstlenmiştir. Bu bağlamda, önemli görev, işgücü piyasası verilerini dikkate alması gereken eğitim planlaması sürecine düşmektedir. Mesleki eğitim planlaması, ekonominin gereksinme duyduğu becerili işgücü için mesleki eğitim sisteminin yardımını sağlama yanında, özürlü olan, düşük ekonomik gelir gruplarında olan kişilerin istihdamının artırılması ve cinsiyet kalıp yargılarını azaltma yönünde de işleve sahip olmalıdır .

Eğitimin üretime dönük boyutu daha çok mesleki eğitim ve yetiştirme kavramları ile ifade edilmektedir. “Yetiştirme”, hem okuldaki eğitim sürecini hem de işteki öğrenme süreçlerini içerecek biçimde kullanılmakta ve “beceri kazandırmak veya işgücü verimliliğini geliştirmek için yapılan yatırımlar” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama ile, okuldaki eğitim sürecinde ve iş ortamında, belirtilen amaçla yapılmayan eğitim etkinlikleri yetiştirme kavramının dışında tutulmaktadır . Öte yandan mesleki eğitimin “kısmen genel eğitim, kısmen de yetiştirmeden oluştuğu” genel eğitimin “insanın toplumu ve kültürü anlama kapasitesini geliştiren bir süreç olarak ele alındığı görülmektedir.

Eğitimin ekonomik rolünü açıklayan en eski denebilecek yaklaşım insan sermayesi kuramıdır. Bu yaklaşım, eğitim ile verimlilik arasından doğrudan ilişki olduğuna dayanmaktadır.

İnsan sermayesi kavramı, insanların eğitim,yetiştirme veya uygun diğer etkinlikler aracılığıyla kendilerine yatırım yapmaları ve böylece yaşam boyu kazançlarını artırarak gelecekteki gelirlerini yükseltme gerçeğine dayanır (Woodhall, 1994, 19).

Eğitimin, özellikle sanayi ve hizmet sektörünün gereksinme duyduğu bilgi ve beceriye sahip nitelikli işgücünü yetiştirerek, dolayısı ile çalışanları daha verimli kılarak ekonomik büyümeye çok önemli katkıda bulunacağı ileri

sürülmüştür . Bu nedenle, ekonomik büyüme ve eğitim arasındaki ilişkiler daha ayrıntılı bir biçimde araştırılmaya ve tartışılmaya başlanmıştır.

Birçok eğitim iktisatçısına göre ekonomik kalkınmanın temel noktası eğitimidir. Uzak Doğu ülkelerinin insan kaynaklarının geliştirilmesi için eğitim harcamalarında yaptıkları artışla,kaydettikleri ekonomik gelişme bu konuda sıkça kullanılan bir örnektir. Kim ve arkadaşlarının yaptığı çalışma,iktisadi gelişmenin yüzde ellisinden fazlasının verimliliği artıran,yeni ürünlere ve üretim metotlarına yol açan teknolojik gelişmelerden kaynaklandığını ortaya koymuştur(Türkmen,2002,3).

Böylece, bir ülkenin üretken kapasitesindeki artış, ülkenin eğitim sisteminin çeşitli düzeylerindeki gelişimi, yani okullaşma oranları ile değil, mezunların işgücü piyasasında yer almaları, istihdam edilmeleri ile ilişkilendirilmektedir. Eğitimin ekonomik katkısı konusunda karşı çıkılmayan nokta , işteki yetiştirmelerin verimliliğe etkisidir. Çalışma yaşamı boyunca bireyin eğitilmesinin verimliliği hangi yolla etkilediği tartışılmakla birlikte, eğitim ile verimlilik arasındaki en doğrudan ilişki olarak işgücünün yetiştirilmesine yönelik eğitim etkinlikleri görülmektedir(Aksoy:2003).

Mesleki eğitim, bireylere çalışma hayatında gerekli bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını kazandıran ve bireyin yeteneklerini çeşitli yönleri ile geliştirmeyi amaçlayan bir eğitim sürecidir. Mesleki eğitimde bireyin başarılı olması, öncelikle onun temel veya genel eğitimde başarılı olmasına bağlıdır. Mesleki eğitim, iş-insan-eğitim üçgeni arasında gerçekleştirilir. Mesleki eğitimin, ülkenin kalkınmasında ve istihdamın artırılmasında önemli rolü vardır (Hacıoğlu: 1993:91).

Çeşitli araştırma ve inceleme bulgularından ortaya çıkan sonuç,ekonomik kalkınmanın özünü eğitimin oluşturduğudur. Özellikle fiziki sermayenin rasyonel olarak kullanılabilmesi,insan kaynağına yapılan yatırıma,diğer bir deyişle,ona götürülecek eğitim hizmetinin niteliğine bağlı bulunmaktadır(Varış:1991,120).

Bu durum 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, “Türk milletinin bütün fertlerini ilgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak” şeklinde ifade edilmektedir.

Ülkemizde bilimsel verilere dayalı olarak ve kalkınma planı ile bütünleşmiş bir eğitim planlaması uygulamasından söz etmek imkansızdır. Bu anlamda bir eğitim planlamasını gerçekleştirecek üst düzeyde bir uzman kadro yetersiz sayıda yetiştirilmekte yetiştirilen uzmanlar ise Üniversite ve Milli Eğitim Bakanlığı dışında istihdam edilmekte ve bu kadrolardan etkili bir şekilde faydalanılmamaktadır. Yurt dışına yetişmek için gönderilen kadrolar ise beyin göçü olarak gitmekte , ülkemize geri gelmemektedirler. Yani milyonlar harcanarak yetiştirilen beyinlerden başka ülkeler faydalanmaktadır. Hal böyle olunca da ülkemizde eğitim planlaması ehliyetsiz kişilerin elinde oluşturulmakta bunun bir sonucu olarak da planlamada yanlış hedefler saptanmakta veya planlamayı hedefine ulaştıracak araçlar yanlış belirlenmektedir. Eğitim planlamasının hedeflerine ulaşmasında veya planlamayı zorlaştıran etkenlerden birisi de ülkenin demografik yapısıdır. Demografik yapıdaki çarpıklık, kaynakların etkili dağılımını engellediği gibi bu kaynakların verimli kullanılmasını da engellemektedir.(Türk ve Ergün,2003) .

VI. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile mesleki eğitimin ,insan gücü ihtiyaçlarına cevap verebilecek hale getirilmesi suretiyle kalite düzeyinin yükseltilebileceğini ve sistemin istihdam ile ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır.

Konunun irdelenmesi amacıyla durum tespiti için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. Mesleki eğitim teknik, ekonomik ve sosyal gelişmelere uyum sağlamaktadır?
2. Yükseköğretimde mesleki eğitim ne oranda gereklidir?
3. Ekonomi ve mesleki eğitim arasındaki ilişkinin sınırları nelerdir?
4. Sektörel uygulamalar eğitim görenleri ne oranda ilgilendirmektedir?
5. Mesleki eğitimin planlaması ve uygulamasındaki darboğazlar nelerdir?

VII. Yöntem

Yukarıdaki sorulara cevap ararken ön lisans düzeyinde mesleki eğitim gören yükseköğretim öğrenci görüşleri konunun değerlendirilmesinde önemli bir araç olacağı varsayılmış ve Atatürk Üniversitesi Erzurum Meslek Yüksekokulu Turizm ve Otelcilik Programında birbirini takip eden iki ayrı öğretim yılında uygulamalı eğitim alarak mezun olma aşamasında bulunan 120 öğrenci üzerinde bir araştırma yapılmıştır.

Araştırmada anket yöntemi kullanılarak hazırlanan 21 soru toplam 120 öğrenciye uygulanmış ve önemle vurgulanması gereken sorular değerlendirilmeye alınmıştır.

Bir bölgedeki mesleki eğitim gören öğrencilerin görüşlerini sergileyen bu çalışma zaman ve kantite açısından sınırlı olmuş ve bu nedenle geneli kapsar mahiyette tespitler içerdiği iddiasında değildir. Ancak yine de ön lisans düzeyinde mesleki eğitim gören Yüksek Öğretimdeki öğrencilerin görüşlerini açığa çıkaran bazı önemli sonuçlara varıldığı söylenebilir.

VIII. Bulgular ve Yorum

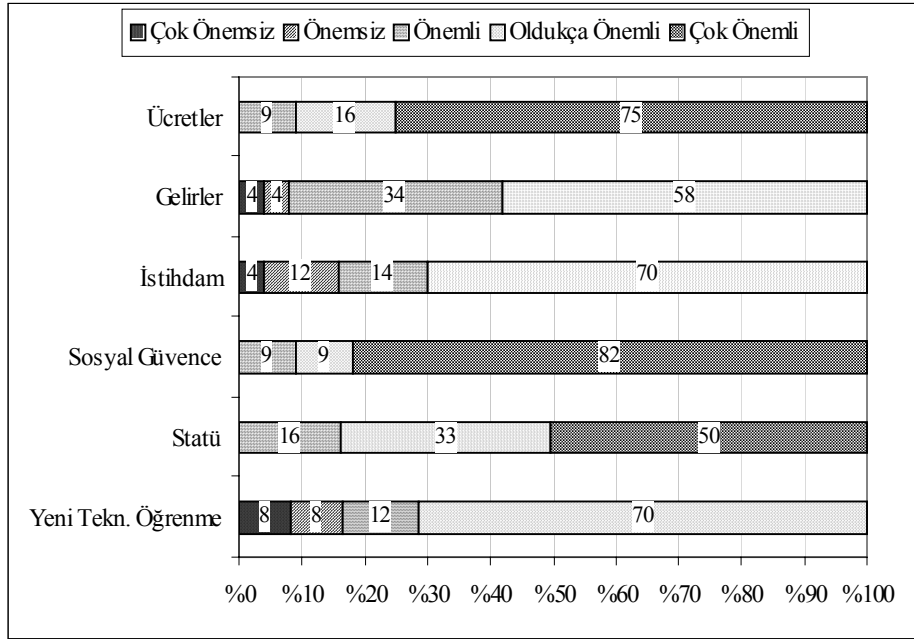
Öncelikle öğrencilere "mesleki eğitimin okul-endüstri ilişkisi içinde verilmesine nasıl baktıkları" sorulmuştur. Mesleki eğitimin okul endüstri ikili sistemi içinde verilmesini isteyenlerin oranı % 87 olarak tespit edilmiş, "işletme ve öğretim kurumları arasında koordinasyonun gerekliliğine ne derece inanıyorsunuz?" sorusuna, çok önemli olarak cevap verenlerin oranı da % 66

olarak ortaya çıkmıştır. Bu cevaplar uygulamalı eğitimin çok geniş bir öğrenci kitlesi tarafından benimsendiğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Ferdin, sosyal konumundan ve yarınından emin olmasını sağlayıcı kamunun, işletmelerin ve diğer organizasyonların almış olduğu bütün önlemler sosyal politikalar olarak ifade edilebilir. Mesleki eğitim ve öğretim faaliyetleri, ücret-gelir ve istihdam politikalarına çeşitli etkileri ile birlikte uzun vadeli sosyal politikaların önemli bir aracı olarak kullanılmaktadır.

Mesleki eğitim kalitesini yükselterek iş gücünün verimliliği artırılabilir. Böylece daha fazla kişisel gelire ve buradan da toplam brüt sosyal üretim anlayışına kavuşmak mümkün olabilir.

Çalışmadaki konuyla ilgili değerlendirmeler Şekil 1'de gösterildiği gibidir.

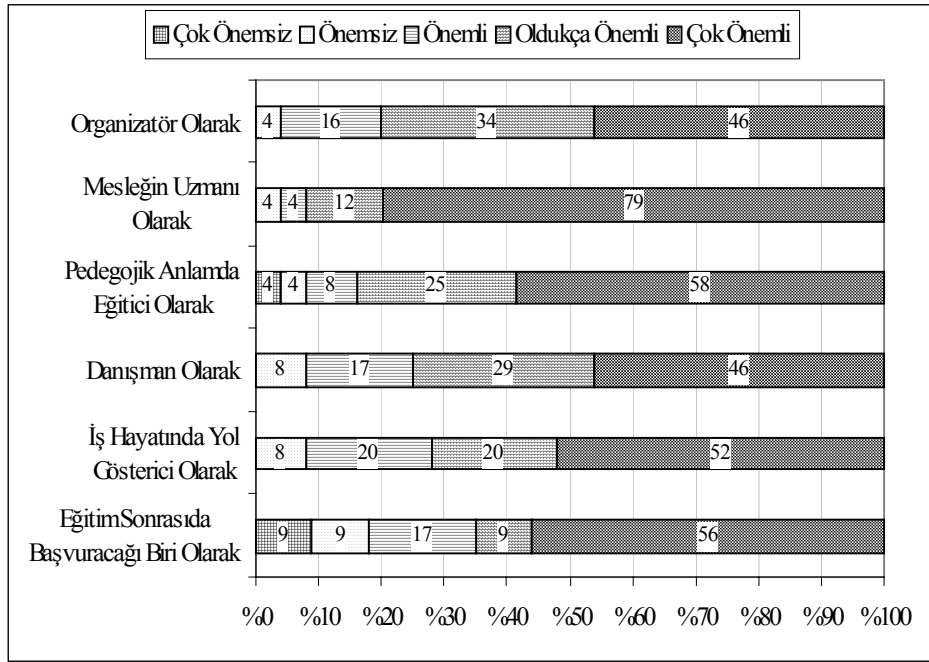

Şekil 1 : Mesleki Eğitim – Sosyal Politikalara Ait Yüzdelik Çizelgesi

Öğrencilere yöneltilen, "Mesleki eğitim ve sosyal poplitikalar arasındaki ilişkiyi ne oranda benimsiyorsunuz?" soruna verdikleri cevaplar aşağıdaki gibi yorumlanabilir.

1. Ücretler, istihdam, sosyal güvence ve yeni teknolojileri öğrenmeye aynı oranlarda ağırlıklı cevaplar verilmesi bu hususların öncelikli konular olduğuna işaret etmektedir.
2. Önemsizlik derecelerine verilen cevaplar oldukça düşük oranlardadır. Ücretler,istihdam ve yeni teknolojileri öncelikli ve ağırlıklı olarak ifade edilmiştir.

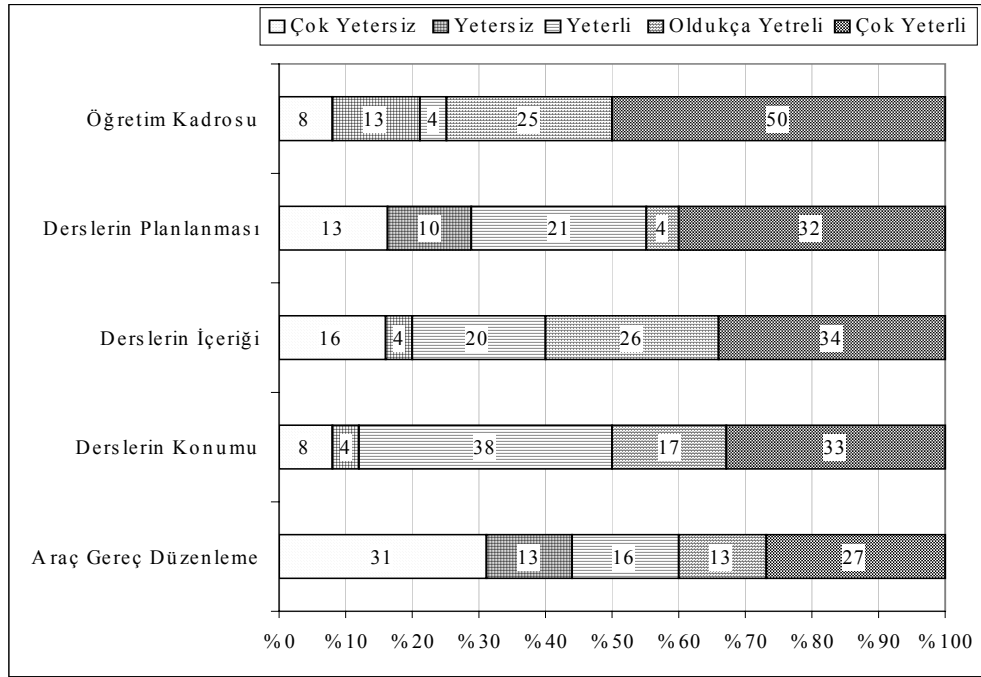
Mesleki eğitimde eğitimcilerin iş ve meslekteki uzmanlıkları ve iyi bir pedegog olmaları gerektiği yükümlülüklerini artırmaktadır. Bu konuda öğrencilerin değerlendirmeleri konunun önemini vurgular niteliktedir.

Şekil 2 : Eğitimcinin Yükümlülüğüne Ait Çizelge

1. Önemli ve çok önemli cevaplar yoğunluktadır. Konuya pozitif anlamda yaklaşım bir bilince ulaşmanın ifadesi olarak değerlendirilebilir.

- Hiç bir şekilde “çok önemsiz” cevap alınmamıştır. Çok marjinal bir grupça önemsizlik dile getirilmiştir.

Şekil 3 : Eğitimin Planlaması ve Sunumu

- Eğiticinin uzmanlığı ve danışmanlığı ön planda tutulmaktadır.

Öğrencilere yöneltilen "Eğitimi ders-uygulama yönüyle nasıl değerlendiriyorsunuz?" soruna verdikleri cevaplar da aşağıdaki gibi yorumlanabilir.

- Öğretim elemanlarının yeterliliği konusunda verilen cevaplarda oran düşük olsa da öğrencilerce benimsenmeyen ve yetersiz oldukları kanaatini veren yetersiz bir kadro görüntüsü düşündürücü olmaktadır.
- Derslerin planlanması içeriği, sunumu konularında ortak bir görüş birliğine varılmadığı ve tereddütler olduğu gözlenmektedir.

3. Araç – gereç kullanımında yetersizlik oranının çok yoğun olduğu görüşü; makine teçhizatın yetersiz olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

IX. Sonuç

"Turizm de Mesleki eğitimin temel sorunları "konusu, turizm eğitimi gören bir grup öğrenci üzerinde test edilmeye çalışılarak, eğitim politikası tartışmalarındaki farklı düşünceleri yansıtan bir soru listesi hazırlanmıştır. Alınan cevapların kısmen de olsa bir fikir vereceği düşünülmekte ve konuyla ilgili kesimlerde bu noktaların tartışılması kayda değer görülmektedir.

- Turizm eğitiminde tutarlı bir politikanın olmayışı, bir reformu zorunlu kılmakta, sektörle ilgili iş tanımları, iş başında eğitim programları ve personelin görev, yetki ve sorumlulukları belirlenmelidir.
- Endüstri ile işbirliği halinde olan okula dayalı bir mesleki eğitimin yaratıcı ve verimliliği ittifakla kabul edilen bir husustur.
- Mesleki eğitimin kontrol ve organizasyonunun sosyalizasyonu otomatik olarak daha iyi bir eğitime ve eğitim alanında güvenli arza imkan vermektedir.
- Sektörün işbaşındaki eğitime katkıları daha yoğun hale getirilmelidir.
- Öğretim elemanları endüstriyle iyi kişisel ilişkiler kurmak durumundadırlar ve ders programlarıyla birliktelik sağlayan bir çalışma sergilemelidirler.
- Eğiticilerin eğitimi de ilgilinin kendine olan güven ve saygısını artıracak gibi onun kurumsal ve toplumsal konumunu da güçlendirecektir.

Abstract : Bottlenecks have been experienced in vocational education including tourism. To overcome the problems, the subject should be discussed in a wide-range of specialists and a consensus should be reached. Though it is a common belief that vocational education carried on with the coordination of industry, it is observed that the control and organisation haven't been achieved yet.

Key words: Vocational education, tourism, Hotel and school coordination, Education planning and organisation.

Kaynakça

- Aksoy,Hasan.(27Ağustos 2003),**Mesleki Eğitim ve Yetiştirmede Modeller**, (WWW oküman),URL:<http://education.ankara.edu.tr/~aksoy/model.htm>.
- DPT. (1989),**Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**,Ankara.
- DPT. (1996),**Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**,Ankara.
- DPT. (2000),**Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**,Ankara
- Ertürk, Selahattin.(1979), **Eğitimde Program Geliştirme**, Yeditepe Yayınları,Ankara.
- Freyer, Walter.(1999) **Tourismus – Marketing**, Oldenboug Verlag, Munchen.
- Güleç,Kemal,"**Bilgi Toplumu,Bilim ve Teknoloji Politikası ve Üniversite Sanayi İşbirliği**",İş Veren Dergisi,Ağustos 1996.
- Hacıoğlu, Necdet.(1993),"**Yükseköğretimde Mesleki Turizm Eğitimi Geliştirme Perspektifleri**" , Turizm Eğitimi Konferansı 9-11 Aralık 1992 , Turizm Bakanlığı Yayını,Ankara.
- Erdoğan, İrfan. (23 Ağustos 2003), **Ulusal Kalkınma ve Eğitim İlişkisi**,(WWWdoküman),URL:<http://www.liberaldt.org.tr/dergiler/ldsayi21/2106.htm>.
- Kutal, Gülten ve Büyüksulu,Ali Rıza.(1996), **Çok Uluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi**, Der Yayınları, İstanbul.
- Oakland,S.J.(1993). "**Total Quality Management: The Route to Improving Performance**", Second Edition, Butterworth-Heinmann Ltd.

- Ogoreic,Maribor. (1999), “**Higher Education in Tourism: An Entrepreneurial Approach**”, Revue de Tourisme-The Tourist Review-Zeitschrift für Fremdenverkehr 1/1999.
- Paulik, Helmut.(1984), **Der Ausbilder im Unternehmen**, Verlag Moderne Industrie, Landsberg am Lech.
- Schirmer, Frank .(1993), “**Anforderungen an Führungskraefte im Tourismus – Management**”, Tourismus – Management, de Grayter.
- YÖK.(1996),**Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu, Sorunları, Çözüm Önerileri** ,Ankara.
- Türkmen, Fatih.(2002), **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye'de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkinin Araştırılması**, DPT:2655, Ankara.
- Türk,Bekir ve Ergün,Muammer.(25 Ağustos 2003),**Türkiye'de Eğitim Sorunları Planlaması**,(WWW doküman),
URL:<http://w3gazi.edu.tr/web/mergun/egtpln.htm>.
- Varış,Fatma.(1991), **Eğitim Bilimine Giriş**, Ankara.
- .(1988), **Eğitimde Program Geliştirme "Teori ve Teknikler**,A.Ü. E.Bilimleri Fak. Yay. 4.baskı, Ankara.
- Woodhall, M.,(1994), **Eğitim ekonomisine Toplu Bir Bakış,Eğitim Ekonomisi Seçmeli Yazılar**. Çev:Yüksel Kavak ve Berrin Burgaz, Pegem Yay.